

ORCID 0000-0002-5068-5234

УДК 373.3/5.014.3(477)“1919/1931”:930.2

Лариса Березівська

РЕФОРМУВАННЯ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УСРР У РАННІЙ РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД (1919–1931): ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ

Нині в умовах інтенсивної розбудови Нової української школи, імплементації Закону України «Про освіту» (2017) набуває актуальності розгляд проблеми реформування шкільної освіти крізь призму історіографії та джерелознавства для глибокого вивчення її на основі нових методологічних підходів історико-педагогічної науки. Реформи й контрреформи минулого як складники державної освітньої політики здійснювалися в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних, педагогічних детермінант, які безпосередньо впливали на них. Незважаючи на різний рівень реалізації поставлених стратегічних завдань, їх вплив на розвиток української школи, освіти, суспільства, позитивні й негативні тенденції, до здобутків реформаторського процесу можна віднести розроблені нормативні документи, що регламентували розвиток освіти в певний історичний період, або нереалізовані проекти, праці освітян, науковців, громадських діячів, які відображають дискурс щодо реформування шкільної освіти тощо. Усе це становить тепер джерельну базу наукових розвідок, присвячених вивченню історії шкільних реформ в Україні. Цікавим, у цьому ракурсі, є ранній радянський період (1919–1931), коли шкільна реформа відповідно до потреб суспільства спрямовувалася на створення української радянської системи освіти, відмінної від російської, із забезпеченням рівних прав національним меншинам у здобутті освіти, мала націонал-комуністичний характер, була більшою мірою орієнтованою на найкращий зарубіжний досвід.

Історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що різні аспекти реформування шкільної освіти в Україні раннього радянського періоду більшою чи меншою мірою вивчали сучасні українські історики (В. Л. Борисов, Л. В. Дояр, М. В. Захарченко, В. І. Марочко, В. В. Липинський, С. М. Чернявська та ін.), історики педагогіки (О. В. Адаменко, Л. Д. Березівська, Т. Л. Гавриленко, Н. М. Гупан, Н. М. Коляда, В. С. Курило, І. Л. Лікарчук, О. В. Мушка, Н. Г. Осьмук, Л. В. Попова, О. Б. Петренко, О. В. Сухомлинська та ін.), наукові розвідки яких представлено в бібліографічному списку. У цих працях певним

чином представлено історіографічні огляди тих чи інших аспектів освітнього процесу 20-х років ХХ ст. Зокрема, у своїх (Березівська, 2005–2014 рр.) працях [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 39, 138] на основі дібраної, систематизованої й класифікованої джерельної бази розкриваємо причини, хід, напрями, зміст, результати, позитивні й негативні тенденції реформування шкільної освіти, частково – історіографічні аспекти означеної проблеми, перспективні дослідницькі питання тощо. На нашу думку, введені до наукового обігу систематизовані в бібліографічний список першоджерела та праці історіографічного характеру, представлені в бібліографічному списку, можуть стати джерельною основою історико-педагогічних досліджень з історії шкільної освіти України 20-х років ХХ ст., що й є метою публікації. Ця стаття є продовженням циклу джерелознавчих розвідок, у яких висвітлено процес реформування загальної середньої освіти в інші історичні періоди.

Відповідно до розробленої періодизації коротко схарактеризуємо причини, особливості, напрями, зміст і результати реформування шкільної освіти в зазначений період.

Після поразки Української революції (1917–1921) у ході встановлення більшовицької влади на початковому перехідному етапі (1919–1920) шкільної реформи Наркомос УСРР, офіційно відкинувши досягнення національної реформи, але врахувавши реальний стан української освіти, узяв за основу «Положение о единой трудовой школе» РСФРР і розробив так звану радянську модель шкільної освіти, за якою різні типи навчальних закладів ліквідувалися, а замість них планувалося створити єдину трудову безплатну обов'язкову 10-річну загальноосвітню двоступеневу школу (I – 6-річний курс, II – 4-річний курс). Для здійснення «шкільної» революції та побудови єдиної трудової школи була створена комісія, яка, залучивши педагогів-практиків (В. Є. Бутвін, В. М. Дога, К. М. Дорошкевич, В. Ф. Дурдуківський, А. М. Лобода, К. Ф. Лебединцев, О. Ф. Музиченко, С. П. Постернак, В. П. Родніков, Я. Ф. Чепіга та ін.), підготувала Положення про Єдину трудову школу Українсь-

кої Соціалістичної Радянської Республіки. Воно не було реалізоване через плани українського уряду щодо власного шляху розвитку УСРР, прагнення створити національно орієнтовану систему освіти на марксистських і класових засадах.

На другому – організаційному – етапі реформи шкільної освіти (1920–1924) у контексті соціально-економічних (збільшення кількості безпритульних дітей, голод, визрівання непу) і політичних (зміцнення радянської влади) детермінант, апелюючи до передового зарубіжного досвіду, концептуально розроблялася та апробувалася відмінна від російської українська радянська система освіти. Автором проекту нової системи освіти став нарком освіти Г. Ф. Гринько. Вона була доповнена його заступником Я. П. Ряппо, обговорена й схвалена на засіданнях колегії членами різних відділів Наркомосу УСРР, всеукраїнськими освітніми та партійними нарадами. Ця система ґрунтувалася на таких принципах: професіоналізації (монотехнізм); єдиної школи; соціального виховання (виховання дитини в дитячих будинках для комуністичного суспільства на колективістських засадах); педоцентричний (зосередження освітньої політики на інтересах дитини); національний (українізація, двомовність); трудовий (наближення змісту освіти до життя, активні методи організації навчання та виховання, трудова спрямованість); ідеологічний (виховання гармонійно розвиненого громадянина комуністичного суспільства); атеїстичний. Вони визначили подальше реформування шкільної освіти.

Передбачалися пріоритетні напрями змін, а саме: в управлінні – поступова централізація на чолі з Наркомосом УСРР, що підпорядковувався РНК УСРР, під контролем ЦК КП(б)У; у структурі – створення системи соціального виховання дітей (дитячий будинок як осередок комуністичного виховання, освіти, матеріального забезпечення, охорони дитинства); трудова школа, трудові колонії, дитячі містечка, досвідно-педологічні станції тощо – державні, змішані; розроблення основ єдиної трудової школи (загальноосвітня 10-річна (проект) двоступенева з професіоналізацією на її другому ступені, безплатна, обов'язкова, світська); у змісті освіти – українізація; уведення російської мови як навчального предмета; у методах навчання – активно-творчі, діяльні; у вихованні – соціальне, національно-інтернаціональне, комуністичне через комсомольські та піонерські організації; залучення вчительства до проведення реформи; забезпечення мінімальної матеріальної бази для школи.

До найважливіших результатів реформи відносимо розроблення концепції шкільної освіти як системи соціального виховання, втілен-

ня її в основоположних документах (Декларація Наркомосу УСРР про соціальне виховання дітей, 1920; Кодекс законів про народну освіту в УСРР, 1922; Порадники про соціальне виховання дітей, 1921–1928) і поширення викладених у них ідей на всій території УСРР; проголошення обов'язковим навчанням дітей у початкових чотирирічних школах; відкриття нових українських дитячих закладів та реорганізація тих, що вже функціонували; українізацію змісту освіти; надання можливості здобувати освіту всім верствам суспільства (акцентування уваги на найбідніших прошарках населення).

На третьому етапі реформи (1924–1927), який оцінюємо як змістовий і кульмінаційний, в умовах розгортання непу й зростання потреби в спеціалістах для народного господарства Наркомос УСРР трансформував «внутрішній зміст школи», тобто обґрунтував організаційно-педагогічні засади шкільної освіти, істотно змінив її за основними напрямками: в управлінні – створення Державного науково-методологічного комітету для розроблення наукових основ нової шкільної системи освіти; у структурі – постановка проблеми та часткове запровадження загального обов'язкового початкового навчання; узаконення єдиного типу школи – 7-річної трудової школи з двох концентрів (I – 4-річна початкова школа, II – 3-річна трудова школа); у змісті освіти – мав ґрунтуватися на засадах активності й комплексності, сцієнтистської, прагматичної концепції, унаслідок чого мова, література, історія, мистецтво стають другорядними порівняно з природознавством та математикою; визначення тем «природа», «суспільство», «праця» стрижневими, навколо них будувався зміст навчального процесу; запровадження нових навчальних комплексних планів і програм, розсипних підручників; державна українізація освіти в масових масштабах; уведення в практику школи активних методів навчання – Дальтон-план, метод проектів, запозичених із досвіду європейської та американської школи, для індивідуалізації навчання й розвитку самодіяльності учнів; в організації навчально-виховного процесу – заміна уроку на практичне заняття вчителя з учнями; скасування домашніх завдань, покарань і заохочень, заміна бальної системи оцінювання на періодичну реєстрацію успішності школярів; запровадження тестування як вимірника освітніх досягнень учнів; проголошення безплатного навчання в початковій школі (практично воно було і безплатним, і платним); підвищення зарплатні вчителям. Отже, була створена нова школа за організацією, змістом і методикою.

У 1927–1931 рр. Наркомос УСРР упроваджував власну модель шкільної освіти. Однак суспільно-політичні (єдині в межах СРСР цен-

тралізована союзна влада, законодавство, ідеологія) та соціально-економічні (єдині економічна політика, план розвитку народного господарства) реалії УСРР, незважаючи на прагнення українського керівництва зберегти власну модель шкільної освіти, призвели до поступової уніфікації її в загальнорадянську, що відбувалася під всезростаючим тиском Наркомосу РСФРР. Реформування здійснювалося за такими ж напрямками, як і в попередній період, у контексті несприйняття політехнізації, боротьби української педагогічної громадськості проти уніфікації освіти. Із зростанням позитивних результатів політики українізації посилювався ідеологічний тиск загальносоюзної влади, спрямований на згортання цих процесів.

Протягом 20-х років в УСРР було запроваджено єдину систему соціального виховання дітей 4–15 років – дитячий садок, дитячий будинок, єдина трудова монотехнічна 7-річна школа праці (I обов'язковий концентр – 4-річна початкова школа для дітей 8–12 років, після закінчення якої можна було продовжити навчання в 4-річних школах сільської (ШСМ) і робітничої молоді (ФЗУ) для здобуття загальної та спеціальної (професіоналізація) освіти; II концентр – 3-річна трудова школа для дітей 12–15 років для здобуття загальної освіти). Після закінчення семирічки можна було продовжити навчання в технікумах і здобути там вищу освіту, у 3-річних професійних школах, далі – в інституті відповідно до певної галузі народного господарства. Загалом таку систему освіти оцінюємо як практично орієнтовану, наближену до життя. Реформа 20-х років ХХ ст. відповідала запитам суспільства, мала націонал-комуністичний характер, була динамічною, новаційною, педагогічно спрямованою та політично-ідеологізованою, більшою мірою зорієнтованою на найкращий зарубіжний досвід, меншою – на національні традиції, тому й суперечливою [13].

Звісно, у своїх дослідженнях ми не могли охопити всі аспекти цієї проблеми. Саме тому пропонуємо дослідникам історії освіти й педагогіки бібліографічний список історіографічних праць, що охоплює напрацювання (статті, брошури, монографії, посібники, дисертації тощо) дослідників протягом 20-х років ХХ ст. – 2018 р. і джерела (нормативно-правові документи, періодичні видання, статті, брошури та ін. 1919–1931 рр.) із проблеми реформування шкільної освіти в Україні раннього радянського періоду, для подальших історико-педагогічних розвідок. Представлений бібліографічний список, який побудований за алфавітом, відображає поступ педагогічної думки від фальсифікацій освітніх явищ і феноменів у рамках комуністичного тоталітарного режиму до переосмислення праць і

документів щодо розвитку радянської освіти крізь призму національної історії й може бути використаний у ході підготовки магістерських і дисертаційних робіт, курсів та спецкурсів, підручників і посібників з історії освіти, педагогіки. Водночас розуміємо, що далеко не всі документи ввійшли до публікації, над чим надалі працюватимемо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні. Харків: ЦСУ, 1927. 101 с.
2. Авдієнко М. О. Народна освіта на Україні в 1927–1928 р. *Радянська освіта*. 1928. № 10. С. 15–26.
3. Адаменко О. Часопис «Просвещение Донбасса (Радянська школа)» як дзеркало проблем освіти 20-х років ХХ століття. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 109–113. Бібліогр.: 12 назв.
4. Альберштейн, Ястржембський В. Система народної освіти. [Б. м.]: ДВУ, 1929. 320 с.
5. Антонюк Т. Пошуки шляхів розвитку освіти в Україні у 20-х роках ХХ ст. *Рідна школа*. 2004. № 4. С. 45–47.
6. Арешонков В. Трансформація змісту шкільної суспільствознавчої освіти в Україні на початку 20-х рр. ХХ ст.: уроки для сьогодення. *Молодь і ринок*. 2012. № 3. С. 91–95. Бібліогр.: 13 назв.
7. Багно Ю. Аналіз програм формальних знань для I Концентру трудової школи України (20-ті роки ХХ ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка та психологія*. Чернівці, 2003. Вип. 176. С. 8–13.
8. Березівська Л. Д. Періодизація реформування шкільної освіти в Україні за радянської доби (1919–1991). *Історико-педагогічний альманах*. 2011. № 1. С. 44–48.
9. Березівська Л. Д. Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. Вип. 36. С. 52–57.
10. Березівська Л. Д. Реалізація української радянської моделі шкільної освіти в УСРР у контексті боротьби освітян проти її уніфікації (1927–1930). *Рідна школа*. 2007. № 5. С. 67–71.
11. Березівська Л. Д. Реформа внутрішнього змісту школи в УСРР 1924–1927 рр. у контексті суспільно-політичних та соціально-економічних детермінант. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Серія «Педагогічні науки»*. Херсон, 2007. Вип. 45. С. 37–43.
12. Березівська Л. Д. Реформа шкільної освіти: концепції Міністерства народної освіти УНР та Наркомосу УСРР (1919–1920). *Вісник Лу-*

- ганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Педагогічні науки. Луганськ, 2006. № 19, ч. 1. С. 99–107.
13. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у XX столітті: документи, матеріали і коментарі: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.: хрестоматія. Луганськ: ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. 384 с.: табл.
  14. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті: монографія. Київ: Богданова А. М., 2008. 406 с.
  15. Реформування шкільної освіти в Україні у XX ст.: історіографія питання. *Історико-педагогічний альманах*. 2009. № 1. С. 15–28.
  16. Березівська Л. Д. Розробка Наркомосом УРСР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924). *Історико-педагогічний альманах*. 2007. № 1. С. 9–19.
  17. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967). Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. 226 с.
  18. Борисов В. Л. Становлення та розвиток загальноосвітньої школи в Україні 1920–1933 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2003. 190 с.
  19. Бубнов А. С. Про систему народної освіти. Харків: Робітник освіти, 1930. 28 с.
  20. Булавіна С. Правові основи діяльності українських громадських культурно-освітніх організацій та товариств Волині у 20–30 роках XX ст. *Історико-правовий часопис*. 2013. № 2. С. 23–29. Бібліогр.: 24 назви.
  21. Бурганський Н. Нові програми політехнічної школи. *Комуністична освіта*. 1931. № 10/12. С. 47–49.
  22. Васильчук Г. М. Становлення та функціонування радянської системи освіти в УРСР 1920–30-х рр.: до історіографії проблеми. *Наукові записки. Серія: Історія*. Вінниця, 2010. Вип. 18. С. 355–362.
  23. Васюкович Г. Шкільництво в Україні (1905–1920 рр.). Київ: Мандрівець, 1996. 359 с.
  24. Відчит Народного комісаріату освіти VI Всеукраїнському з'їздові Рад. Харків: Нар. комісаріат освіти УСРР, 1921. 48 с.
  25. Второе Всеукраинское совещание по просвещению (17–25 августа 1920): протоколы пленарных заседаний, тезисы и резолюции. Харьков: Всеукр. гос. суд, 1920. 141 с.
  26. Гавриленко Т. Л. Ретроспективний аналіз діяльності підготовчих класів як форми передшкільної освіти в Україні у радянську добу (20-ті – 80-ті рр. XX ст.). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*. Чернігів, 2014. Вип. 122. С. 45–51: табл., рис. Бібліогр.: 27 назв.
  27. Гавриленко Т. Л. Тенденції розвитку початкової освіти в УСРР у 1920-х роках. *Історико-педагогічний альманах*. 2012. Вип. 2. С. 133–136. Бібліогр.: 11 назв.
  28. Глейзер М. А. Збірник чинного законодавства УСРР про народну освіту / за ред. Я. П. Ряпшо. 2-ге вид. Харків: Юрид. вид-во НКЮ УСРР, 1927. 207 с.
  29. Голиш Г. М. Розвиток освіти українського села в період нової економічної політики 1921–1929 рр. (на матеріалах історії Чапаєвської (Богушковослобідської) школи Золотоніського району Черкаської округи). *Український селянин*. Черкаси, 2010. Вип. 12. С. 80–82. Бібліогр.: 15 назв.
  30. Гринько Г. Соціальне виховання дітей. *Порядник по соціальному вихованню дітей / упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР*. Харків, 1921. Вип. 1. С. 5–23.
  31. Гриценко М. С. Історія педагогіки: навч. посіб. Київ: Вища шк., 1973. 447 с.
  32. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965). Київ: Рад. шк., 1966. 230 с.
  33. Гриценко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади. Київ: Рад. шк., 1948. 76 с.
  34. Гриценко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР. *Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР, 1917–1957. Серія: Педагогіка*. Київ, 1957. Т. 4. С. 5–135.
  35. Гупан Н. М. Вітчизняна історико-педагогічна наука у 20-ті роки XX ст. *Пам'ять століть*. 2000. № 4. С. 81–86.
  36. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: А.П.Н., 2002. 224 с.
  37. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. Київ: Либідь, 1991. 342 с.
  38. Декларація Наркомосвіти УСРР про соціальне виховання дітей (1.07.1920). *Пролетарська освіта*. Вінниця, 1921. № 1. С. 2–4.
  39. Диференційований підхід в історії української школи (кінець XIX – перша третина XX ст.): монографія / Сухомлинська О. В., Дічек Н. П., Березівська Л. Д. та ін. Київ: Педагогічна думка, 2013. 637 с.
  40. Діяльність Наркомосвіти УСРР за 1924–1925 р. / Наркомосвіти УСРР. Харків: Держ. вид-во України, 1926. 163 с.
  41. Доляр Л. В. Освіта УСРР та її роль у денационалізації українського народу (на матеріалах першої половини 20-х рр. XX ст.). Київ, 2005. Т. 4. С. 275–280. URL: <http://nndiuv.org.ua/images/book/4.pdf> (дата звернення: 16.01.2018).
  42. Единая трудовая школа. Положение о Единой трудовой школе Российской Социали-

- стической Федеративной Советской Республики. Москва: Изд-во Всерос. ЦИК С.Р.С.К.; Киев: Асмут, 1918. 24 с.
43. За загальне навчання: збірник директив та інструкцій. Харків: Держ. вид-во України, 1930. Вип. 1. 56 с.
  44. Затонський В. П. Більше уваги комуністичному вихованню дітей. *Комуністична освіта*. 1935. № 45. С. 6–13.
  45. Затонський В. П. Усунути хиби в школі. *Комуністична освіта*. 1936. № 1/2. С. 11–25.
  46. Захарченко М. В. Основні тенденції вивчення радянськими істориками освіти на селі в Українській СРР в 20-х рр. ХХ ст. *Український селянин*. Черкаси, 2010. Вип. 12. С. 24–26. Бібліогр.: 22 назви.
  47. Збірник декретів, постанов, наказів та розпоряджень по Народному комісаріату освіти УСРР. Харків: Всеукр. держ. вид-во, 1920. Вип. 1–2.
  48. Збірник документів у розвиток постанови ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу / упоряд.: Ю. Г. Черченко, О. М. Кошель. Харків: Радянська школа, 1932. 168 с.
  49. Збірник матеріалів губнаросвіти Київщини за час від червня 1920 р. до січня 1921 р. / редкол.: Володимира Гадзінського, Михайла Харитонеску, Марії Запорожець. Київ: 10-а рад. друк., 1921. 144 с.
  50. Зеленський. Практично переглянути систему. *Виробнича думка: тижн. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 26 верес. (№ 39). С. 3–5.
  51. Інструкція для губерніальних і повітових комісарів освіти для переведення в життя наказу Міністерства освіти від 30 січня 1919 р. щодо викладання українською мовою предметів у вищій, середній і нижчій школах, а також в школах і на курсах для дорослих. *Вісник Української Народної Республіки*. 1919. 20 лип. (число 21). С. 1.
  52. К. М. IV Всеукраїнська нарада по народній освіті (огляд). *Виробнича думка: тижнев. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 11 лип. (№ 23). С. 8–10.
  53. Калабська В. Сучасна оцінка антирелігійної компанії в освіті радянської України (за матеріалами педагогічної періодики 20-х років ХХ ст.). *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. Умань, 2012, ч. 3. С. 96–102. Бібліогр.: 11 назв.
  54. Карпенко О. Постанова ЦК ВКП(б) про початкову та середню школу – бойова програма в боротьбі за політехнічну школу. *Комуністична освіта*. 1931. № 9. С. 12–16.
  55. Кір'янова О. Сучасна вітчизняна історіографія (2000 р. – 2011 р.) про професійну діяльність української науково-педагогічної інтелігенції в культурно-освітніх процесах Радянської України в 20–30-х рр. ХХ ст. *Наукові записки з української історії*. Переяслав-Хмельницький, 2012. Вип. 31. С. 176–182. Бібліогр.: 25 назв.
  56. Коваленко В. О. Особливості розвитку системи освіти в Україні в 20-ті роки ХХ ст. *Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки*. Ніжин, 1998. С. 79–86.
  57. Ковач А. Й. Висвітлення історії освіти у Підкарпатській Русі періоду 1919–1938 рр. у радянській історіографії. *Історико-педагогічний альманах*. 2013. Вип. 1. С. 59–65. Бібліогр.: 21 назва.
  58. Ковач А. Й. Цілі та зміст історичної освіти в народних школах Підкарпатської Русі (1919–1938 рр.). *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*. Мелітополь, 2014. № 1. С. 266–271. Бібліогр.: 11 назв.
  59. Кодекс законів о народном просвещении УССР: утв. ВУЦИК 2 нояб. 1922 г. на основании Постановления III Сессии VI созыва ВУЦИК от 16 окт. 1922 г. Харьков: Изд. Нар. комиссариата просвещения УССР, 1922. 75 с.
  60. Колесник І. О. Історіографія й джерельна база питання розвитку вітчизняної школи (20–30-ті роки ХХ ст.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 34. С. 67–71. Бібліогр.: 9 назв.
  61. Коляда Н. М. Розвиток дитячого руху в Україні (початок ХХ ст. – середина 30-х років ХХ ст.) монографія. Умань: ПП Жовтий, 2012. 407 с.
  62. Коробова Л. О. Історіографія дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності дитячого будинку у системі освіти України (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.). *Педагогічний дискурс*. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 356–361. Бібліогр.: 19 назв.
  63. Костюченко А. За корективи освітньої системи. *Шлях освіти*. 1928. № 12. С. 54–57.
  64. Кравченко М. Громадська думка на Україні про систему освіти. *Шлях освіти*. 1928. № 12. С. 22–54.
  65. Крилов І. Система освіти в Україні (1917–1930). Мюнхен, 1956. 95 с.
  66. Кульчицький С. Історичне місце української радянської державності. *Історія в школах України*. 2002. № 6. С. 18–22.
  67. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті. Луганськ: ЛДПУ, 2000. 460 с.
  68. Липинський В. В. Державна мовна політика в Україні у галузі загальної освіти та її реалізація у 20-ті роки. *Історія та географія*. Харків, 1999. Вип. 3. С. 100–106.
  69. Липинський В. В. Принципи комплектування і склад учнівських колективів в УСРР у

- 20-ті роки. *Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. Луганськ, 2001. Вип. 1. С. 112–117.
70. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Донецьк, 2001. 393 с.
  71. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України: монографія: в 2 т. Т. 1: 1917–1943 рр. Київ: Ешке О. М., 2002. 328 с.
  72. Марков В. И. Советская система народного образования УСРР (материалы к истории развития системы народного образования УСРР). Саратов: [б. и.], 1928. 65 с.
  73. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). Київ: Науковий світ, 2003. 302 с.
  74. Матеріали державного науково-методологічного комітету. № 2. *Путь просвещения*. 1925. № 5/6. Додаток. С. 1–28. [Зміст: Організація методологічної роботи: тези доповіді Я. П. Ряппо, ухвалені Всеукраїнською Народою губерціальних і окружних інспектур народної освіти 25–31 травня 1925 р. С. 3–12; Виробнича практика й стаж у системі профосу: тези доповіді Я. П. Ряппо, ухвалені Держнаукметодкомом 4 травня 1925 р. С. 12–21; Про комплексову систему в закладах соціального виховання: тези доповіді І. О. Соколянського, ухвалені Держнаукметодкомом 14 травня 1925 р. С. 22–23; Про нормалізацію учбового життя в закладах профосу: лист Держнаукметодкому до всіх учбових закладів професійної освіти. С. 23–28].
  75. Мосійчук Т. «Одна школа – два народи»: шкільні плебісцити в освітній діяльності УНДО (20–30 рр. ХХ ст.). *Краєзнавство*. 2016. № 1/2. С. 102–113. Бібліогр.: 72 назви.
  76. Мушка О. Дискусія між Наркомосом УСРР і Наркомосом РСФРР щодо розвитку шкільної освіти: історіографія дослідження (1920 р. – поч. 30-х рр. ХХ ст.). *Історико-педагогічний альманах*. 2010. Вип. 2. С. 73–76. Бібліогр.: 19 назв.
  77. Мушка О. Діяльність Наркомосу УСРР щодо українізації шкільної освіти у 1919 – поч. 30-х рр. ХХ ст. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія*. Київ, 2010. № 2. С. 4–9. Бібліогр.: 26 назв.
  78. Мушка О. В. Реформування Наркомосом змісту освіти в шкільних закладах України періоду 1920–1930 рр. *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. 2010. Вип. 53. С. 164–168. Бібліогр.: 8 назв.
  79. На доповідь про стан та перспективи культурного будівництва: постанова XI Всеукр. з'їзду Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від 15 трав. 1929 р. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1929. 15–22 лип. (№ 28). С. 1–8.
  80. Нариси історії українського шкільництва: 1905–1933: навч. посіб. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Заповіт, 1996. 304 с.
  81. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967): монографія / А. Г. Бондар, О. Г. Дзевєрін, Б. С. Кобзар. Київ: Радянська школа, 1967. 482 с.
  82. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа: сб. док., 1917–1973 гг. / сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов. Москва: Педагогика, 1974. 560 с.
  83. Новицька О. В. Організація науководослідної роботи як складової реформування системи освіти в Україні (1920–1924). *Шлях освіти*. 2011. № 4. С. 42–47. Бібліогр.: 14 назв.
  84. Осадченко. Використати досвід двох систем. *Виробнича думка: тижнев. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 3 жовт. (№ 40). С. 2–5.
  85. Освіта і шкільництво під Советами / Л. Білецький, Г. Ващенко, Д. Дорошенко та ін. *Енциклопедія українознавства: заг. частина*. Ротапринт. вид. 1949 р. Перевид. в Україні. Київ, 1995. Т. 1. С. 934–942.
  86. Осьмук Н. Г. Ідеї реформаторської педагогіки в дослідженнях українських освітніх діячів 20-х – початку 30-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Суми, 2011. 20 с.: рис.
  87. Осьмук Н. Г. Теоретико-практичні засади реформаторської діяльності Григорія Гринька на посаді наркома освіти УСРР. *Історико-педагогічний альманах*. 2014. Вип. 1. С. 55–58. Бібліогр.: 12 назв.
  88. Отчет Народного Комиссариата просвещения за 1921 г. / Нар. комісаріат освіти УСРР. Харків: Наркомос, 1922. 64 с.
  89. Петренко О. Проблема періодизації розвитку гендерних підходів до вітчизняної освіти й виховання у радянський період. *Історико-педагогічний альманах*. 2011. № 1. С. 16–20.
  90. Пилипенко О. С. Діяльність Я. П. Ряппо в державному апараті управління освітою в УСРР у 1920-ті роки. *Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія*. Харків, 2013. Вип. 49. С. 123–124. Бібліогр.: 6 назв.
  91. Писаренко С. За Українську систему. *Виробнича думка: тижнев. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 26 верес. (№ 39). С. 5–6.
  92. Плузник В. П. Становлення інноваційних шкіл України у 20-х роках ХХ століття. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2000. Вип. 15. С. 12–16.

93. Положення про Український науково-дослідний інститут педагогіки. Бюлетень Народного комісаріату освіти. 1927. 1-7 листоп. (№ 8). С. 13-15.
94. Пометун Е. И. Школьное историческое образование в Украине: пути развития и проблемы. Луганск: Изд. Восточноукр. гос. унта, 1995. 200 с.
95. Попова О. В. Особливості інноваційних процесів у системі освіти України (20-ті роки ХХ ст.). *Педагогічні науки*. Суми, 2000. С. 160-167.
96. Попова О. В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ ст.: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Харків, 2001. 39 с.
97. Постанова Ради Народних Комісарів УСРР за 21 вересня 1920 р. [про запровадження української мови в школах і радянських установах]. *Пролетарська освіта*. 1920. № 2. С. 47.
98. Постанови партії та уряду про школу / упоряд. О. Г. Сивець. Київ; Харків: Радянська школа, 1947. 152 с. (Бібліотека учителя).
99. Потапова Л. В. Розвиток національної школи в Україні (1917-1933 рр.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1998. 153 с.
100. Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури: постанова Всеукр. центр. виконав. комітету та Ради нар. комісарів УСРР від 6 лип. 1927 р. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1927. 1-15 серп. (№ 30/31). С. 2-11.
101. Про затвердження «Українського правопису»: постанова НКО т. Скрипника від 6 верес. 1928 р. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1928. 20-24 жовт. (№ 43). С. 1.
102. Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю: постанова ЦВК і РНК СРСР від 17 квітня 1924 р. *Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. 1924. 29 жовт. (число 21/22). С. 498-501.
103. Про заходи термінового переведення повної українізації радянського апарату: постанова Всеукр. Центр. Виконав. Комітету й Ради Нар. Комісарів УСРР від 30 квіт. 1925 р. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1925. 1-15 лип. (№ 6). С. 1-5.
104. Про постановку навчально-виховавчої та культурно-освітньої справи: постанова 3-ої Сесії Всеукр. Центр. Виконав. Комітету VIII скликання від 12 жовт. 1924 р. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1924. Вересень-листопад (№ 3/4). С. 24-29.
105. Про перегляд учбових планів та програм масової школи (визначення основних напрямів роботи ДНМК у цій справі): постанова Колегії НКО від 03.12.1928 р., протокол № 28. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1928. Груд. (№ 51). С. 1-4.
106. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про стан народної освіти на Україні. *Шлях освіти*. 1927. № 2/3. С. 139-142.
107. Програма школи - на широке обговорення. *Виробнича думка: тижн. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1929. 30 січ. (№ 4/5). С. 1.
108. Протоколи совещаний наркомов просвещения союзных и автономных республик, 1919-1924 гг. / ред.: М. П. Ким, Л. В. Иванова, Ф. И. Шаронова. Москва: Наука, 1985. 881 с.
109. Резолюції до доповідей на Всеукраїнській нараді губ. та окр. інспекторів Наросвіти в м. Харкові, 26 травня 1925 р. *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1925. 1-15 серп. (№ 7). С. 1-31.
110. Резолюції I Всеукраїнського вчительського з'їзду (в січні 1925). *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1925. Січ. (число 1). С. 6-13.
111. Резолюції IV Всеукраїнської наради в справі народної освіти. *Виробнича думка: тижн. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 25 лип. (№ 30). С. 1-12.
112. Резолюції IV Всеукраїнської наради в справі народної освіти про стан та перспективи народної освіти на Україні. *Шлях освіти*. 1928. № 7. С. 13-19.
113. Руководство по социальному воспитанию / Главсоцвос Наркомпроса УССР. 4-е изд. перераб. [Б. м.]: Гос. изд-во Украины, 1924. 311 с.
114. Русова С. Ф. Єдина діяльна (трудова) школа: вступна лекція на каф. педагогіки лектора Кам'янецького ун-ту С. Ф. Русової. Лейпциг: Укр. вид-во в Катеринославі за допомогою Укр. громад. комітету в ЧСР, 1923. 51 с.
115. Ряппо Я. П. Жовтень та освіта. *Шлях освіти*. 1927. № 10. С. 1-12.
116. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції. Київ: Держ. вид-во України, 1927. 126 с.
117. Ряппо Я. П. Новий етап в праці Наркомосвіти. *Радянська освіта*. 1925. № 2. С. 8-12.
118. Ряппо Я. П. Развитие украинской системы народного образования. *Педагогическая энциклопедия* / под ред. А. Г. Калашникова. Москва, 1930. Т. 3. С. 576.
119. Ряппо Я. П. Система народного просвещения Украины: сб. материалов, ст. и докл. Харьков: Гос. изд-во Украины, 1925. 231 с.
120. Самандас Н. В. Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917-1941 рр.): автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.05. Київ, 2001. 20 с.
121. Самоплавська Т. О. Система соціального ви-

- ховання України у творчому доробку Г. Гринька (1890–1938). *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Педагогіка і психологія*. Чернівці, 2003. Вип. 177. С. 158–163.
122. Сафонова Н. В. Відродження освітнього руху в Україні у 20-х роках ХХ століття. *Наука і освіта*. 2009. № 3. С. 71–74. Бібліогр.: 8 назв.
  123. Сбруєва А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: навч. посіб. Суми: СумДПУ, 2000. 208 с.
  124. Сивачук Н. Концепції українознавства в контексті українізації 20-х років ХХ століття. *Українознавство*. 2009. № 4. С. 96–99. Бібліогр.: 11 назв.
  125. Систему освіти УСРР – на обговорення мас. *Виробнича думка: тижн. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 21 листоп. (№ 47). С. 10–11.
  126. Скрипник М. О. За єдину систему народної освіти. Харків, 1930. 101 с.
  127. Скрипник М. О. Загальне навчання та політехнізація шкіл. *Комуністична освіта*. 1931. № 2/3. С. 7–24.
  128. Скуратівський Д. Вимоги до програм. *Виробнича думка: тижн. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1929. 30 січ. (№ 4/5). С. 2–3.
  129. Скуратівський Д. Освіта в системі соціалістичного будівництва. *Виробнича думка: тижн. дод. до газ. «Народний учитель»*. 1928. 10 жовт. (№ 41). С. 6–8.
  130. Стельмахівська В. П. Етапи становлення шкільної гігієни в Україні в період реорганізації системи освіти (історія, шляхи розвитку, проблеми, досягнення). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Медицина*. Ужгород, 2009. Вип. 37. С. 211–213. Бібліогр.: 17 назв.
  131. Стрижак Є. М. Проблема освітянських кадрів України 1920–1930-х років в історіографії 20–90-х рр. ХХ ст. *Гуманітарний вісник. Серія: Історичні науки*. Черкаси, 2014. Вип. 4, ч. 2. С. 36–45.
  132. Сургай О. Чому і як навчати?: деякі особливості інноваційних процесів у системі освіти України у 20-х роках ХХ ст. *Гуманітарні науки*. 2008. № 2. С. 153–157.
  133. Тези докладів і резолюцій Всеукраїнської наради завгубвно (1–7 берез. 1924). *Бюлетень Народного комісаріату освіти*. 1924. 15 лип. (№ 1). С. 1–39.
  134. Тимошик М. Учитель та його місія на селі: маловідомі архівні документи про суть радянської української школи у 20–30-х роках ХХ століття. *Українознавство*. 2016. № 1. С. 201–222. Бібліогр.: 34 назви.
  135. Третье всеукраинское совещание по просвещению: выдержки из материалов работ пленума и секций. Резолюции / Народный комиссариат просвещения УССР. Харьков: Ред.-изд. отдел Наркомпроса, 1922. 163 с.
  136. Тютюнник Л. В. Проблемы деятельности опытных учреждений Наркомпроса Украины (1922–1937 гг.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Киев, 1992. 24 с. Бібліогр.: с. 23–24.
  137. Цепков Д. О. Формування радянських органів управління освітою на Харківщині в 1919–1920 роках. *Збірник наукових праць. Серія: Історія та географія*. Харків, 2013. Вип. 49. С. 168–169. Бібліогр.: 10 назв.
  138. Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори: навч. посіб. / упоряд., наук. ред. Л. Д. Березівська. Харків: ОВС, 2006. 328 с.
  139. Чепіга Я. Ф. Практична трудова педагогіка. Харків; Київ: Книгоспілка, 1924. 121 с.
  140. Чернявська С. М. Впровадження української мови в систему освіти 1923–1932 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Харків, 2003. 20 с.

REFERENCES

1. Avdiienko, M. O. (1927). *Narodna osvita na Ukraini*. Kharkiv: TsSU [in Ukrainian].
2. Avdiienko, M. O. (1928). *Narodna osvita na Ukraini v Radianska osvita 1927–1928 r., 10, 15–26* [in Ukrainian].
3. Adamenko, O. (2012). Chasopys «Prosveshchenye Donbassa (Radianska shkola)» yak dzerkalo problem osvity 20-kh rokiv XX stolittia. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh, Issue 2, 109–113* [in Ukrainian].
4. Albershtein, Yastrzhembskyi V. (1929). *Systema narodnoi osvity*. [B. m.]: DVU [in Ukrainian].
5. Antoniuk, T. (2004). *Poshuky shliakhiv rozvytku osvity v Ukraini u 20-kh rokakh XX st. Ridna shkola, 4, 45–47* [in Ukrainian].
6. Areshonkov, V. (2012). Transformatsiia zmistu shkilnoi suspilstvoznavchoi osvity v Ukraini na pochatku 20-kh rr. XX st.: uroky dlia sohodenia. *Molod i rynek, 3, 91–95* [in Ukrainian].
7. Bahno, Yu. (2003). Analiz prohram formalnykh znan dlia I Kontsentru trudovoi shkoly Ukrainy (20-ti roky XX st.). *Naukovyi visnyk Chernivetsko-ho universytetu. Serii: Pedagogika ta psykholohiia. Chernivtsi, Issue 176, 8–13* [in Ukrainian].
8. Berezivska, L. D. (2011). Periodyzatsiia reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini za radianskoi doby (1919–1991). *Istoryko-pedahohichnyi almanakh, 1, 44–48* [in Ukrainian].
9. Berezivska, L. D. (2007). Prykhovana reforma shkilnoi osvity v URSR: prychyny, napriamy, naslidky (30-ti roky XX st.). *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka, Issue 36, 52–57* [in Ukrainian].
10. Berezivska, L. D. (2007). Realizatsiia ukrainskoi radianskoi modeli shkilnoi osvity v USRR u konteksti borotby osvitan proty yii unifikatsii

- (1927–1930). *Ridna shkola*, 5, 67–71 [in Ukrainian].
11. Berezivska, L. D. (2007). Reforma vnutrishnoho zmistu shkoly v USRR 1924–1927 rr. u konteksti suspilno-politychnykh ta sotsialno-ekonomichnykh determinant. *Zbirnyk naukovykh prats Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia «Pedahohichni nauky»*. Kherson, Issue 45, 37–43 [in Ukrainian].
  12. Berezivska, L. D. (2006). Reforma shkilnoi osvity: kontseptsii Ministerstva narodnoi osvity UNR ta Narkomosu USRR (1919–1920). *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriiia: Pedahohichni nauky*. Luhansk, 19, ch. 1, 99–107 [in Ukrainian].
  13. Berezivska, L. D. (2011). Reformy shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: dokumenty, materialy i komentari: navch. posib. dlia studentiv vyshch. navch. zakl. Luhansk: DZ «LNU im. Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
  14. Berezivska, L. D. (2008). Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti. Kyiv: Bohdanova A. M. [in Ukrainian].
  15. Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX st.: istoriohrafiiia pytannia. (2009). *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, 1, 15–28 [in Ukrainian].
  16. Berezivska, L. D. (2007). Rozrobka Narkomosom URSR systemy shkilnoi osvity ta yii aprobatsiia v konteksti sotsialno-ekonomichnykh ta suspilno-politychnykh determinant (1920–1924). *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, 1, 9–19 [in Ukrainian].
  17. Bondar, A. D. (1968). Rozvytok suspilnoho vykhovannia v Ukrainiskii RSR (1917–1967). Kyiv: Vyd-vo Kyiv. un-tu [in Ukrainian].
  18. Borysov, V. L. (2003). Stanovlennia ta rozvytok zahalnoosvitnoi shkoly v Ukraini 1920–1933 rr. *Candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
  19. Bubnov, A. S. (1930). Pro systemu narodnoi osvity. Kharkiv: Robitnyk osvity [in Ukrainian].
  20. Bulavina, S. (2013). Pravovi osnovy diialnosti ukraïnskykh hromadskykh kulturno-osvitnikh orhanizatsii ta tovarystv Volyni u 20–30 rokakh XX st. *Istoryko-pravovyi chasopys*, 2, 23–29 [in Ukrainian].
  21. Burhanskyi, N. (1931). Novi prohramy politekhnichnoi shkoly. *Komunistychna osvita*, 10/12, 47–49 [in Ukrainian].
  22. Vasylychuk, H. M. (2010). Stanovlennia ta funktsionuvannia radianskoi systemy osvity v URSR 1920–30-kh rr.: do istoriohrafii problemy. *Naukovi zapysky. Seriiia: Istoriiia*. Vinnytsia, Issue 18, 355–362 [in Ukrainian].
  23. Vaskovych, H. (1996). Shkilnytstvo v Ukraini (1905–1920 rr.). Kyiv: Mandrivets [in Ukrainian].
  24. Vidchyt Narodnoho komisariatu osvity VI Vseukraïnskomy z'izdovi Rad. (1921). Kharkiv: Nar. komisariat osvity USRR [in Ukrainian].
  25. Vtoroe Vseukraïnskoe soveshhanie po prosveshheniju (17–25 avgusta 1920): protokoly plenarnih zasedanij, tezisy i rezoljucii. (1920). Har'kov: Vseukr. gos. sud [in Russian].
  26. Havrylenko, T. L. (2014). Retrospektyvnyi analiz diialnosti pidhotovchykh klasiv yak formy peredshkilnoi osvity v Ukraini u radiansku dobu (20-ti – 80-ti rr. XX st.). *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriiia: Pedahohichni nauky*. Chernihiv, Issue 122, 45–51 [in Ukrainian].
  27. Havrylenko, T. L. (2012). Tendentsii rozvytku pochatkovoï osvity v USRR u 1920-kh rokakh. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, Issue 2, 133–136 [in Ukrainian].
  28. Hleizer, M. A. (1927). Zbirnyk chynnoho zakonodavstva USRR pro narodnu osvitu. Ya. P. Riappo (Ed.). Kharkiv: Yuryd. vyd-vo NKU USRR [in Ukrainian].
  29. Holysh, H. M. (2010). Rozvytok osvity ukraïnskoho sela v period novoi ekonomichnoi polityky 1921–1929 rr. (na materialakh istorii Chapaievskoi (Bohushkovoslobidskoi) shkoly Zolotoniskoho raionu Cherkaskoi okruhy). *Ukraïnskyi selianyn*. Cherkasy, Issue 12, 80–82 [in Ukrainian].
  30. Hryenko, H. (1921). Sotsialne vykhovannia ditei. *Poradnyk po sotsialnomu vykhovanniu ditei*. Tsen-sotsyvykh Narkomosvity USRR (Ed.). Kharkiv, Issue 1, 5–23 [in Ukrainian].
  31. Hrytsenko, M. S. (1973). Istoriiia pedahohiky. Kyiv: Vyshcha shk. [in Ukrainian].
  32. Hrytsenko, M. S. (1966). Narysy z istorii shkoly v Ukrainiskii RSR (1917–1965). Kyiv: Rad. shk. [in Ukrainian].
  33. Hryshchenko, M. M. (1948). Rozvytok narodnoi osvity na Ukraini za roky radianskoi vlady. Kyiv: Rad shk. [in Ukrainian].
  34. Hryshchenko, M. M. (1957). Sorok rokiv rozvytku radianskoi shkoly v Ukrainiskii RSR. *Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi nauky v Ukrainiskii RSR, 1917–1957. Seriiia: Pedahohika*. Kyiv, Vol. 4, 5–135 [in Ukrainian].
  35. Hupan, N. M. (2000). Vitchyzniana istoriiko-pedahohichna nauka u 20-ti roky XX st. *Pam'iat stolit*, 4, 81–86 [in Ukrainian].
  36. Hupan, N. M. (2002). Ukraïnska istoriohrafiiia istorii pedahohiky. Kyiv: A.P.N. [in Ukrainian].
  37. Danylenko, V. M., Kasianov, H. V., Kulchytskyi, S. V. (1991). Stalinizm na Ukraini: 20–30-ti roky. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
  38. Deklaratsiia Narkomosvity USRR pro sotsialne vykhovannia ditei (1.07.1920). (1921). *Proletarska osvita*. Vinnytsia, 1, 2–4 [in Ukrainian].
  39. Sukhomlynska, O. V., Dichek, N. P., Berezivska, L. D. ta in. Dyferentsiiiovanyi pidkhid v istorii ukraïnskoi shkoly (kinets XIX – persha tretyna XX st.) (2013). Kyiv: Pedahohichna dumka [in

- Ukrainian].
40. Diialnist Narkomosvity USRR za 1924–1925 r. (1926). Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy [in Ukrainian].
  41. Doiar, L. V. (2005). Osvita USRR ta yii rol u denatsionalizatsii ukrainskoho narodu (na materialakh pershoi polovyny 20-kh rr. XX st.). Kyiv, Vol. 4, 275–280. URL: <http://nndiuv.org.ua/images/book/4.pdf> [in Ukrainian].
  42. Edinaja trudovaja shkola. Polozhenie o Edinoj trudovoj shkole Rossijskoj Socialisticheskoi Federativnoj Sovetskoj Respubliki. (1918). Moskva: Izd-vo Vseros. CIK S.R.S.K.; Kiev: Asmut [in Russian].
  43. Za zahalne navchannia: zbirnyk dyrektyv ta instruktsii. (1930). Kharkiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy, Issue 1 [in Ukrainian].
  44. Zatonskyi, V. P. (1935). Bilshe uvahy komunistychnomu vykhovanniu ditei. *Komunistychna osvita*, 45, 6–13 [in Ukrainian].
  45. Zatonskyi, V. P. (1936). Usunuty khyby v shkoli. *Komunistychna osvita*, 1/2, 11–25 [in Ukrainian].
  46. Zakharchenko, M. V. (2010). Osnovni tendentsii vyvchennia radianskymy istorykami osvity na seli v Ukrainiskii SRR v 20-kh rr. XX st. *Ukrainskyi selianyn*. Cherkasy, Issue 12, 24–26 [in Ukrainian].
  47. Zbirnyk dekretiv, postanov, nakaziv ta rozporiadzhen po Narodnomu komisariatu osvity USRR. (1920). Kharkiv: Vseukr. derzh. vyd-vo, Issue 1–2 [in Ukrainian].
  48. Zbirnyk dokumentiv u rozvytok postanovy TsK VKP(b) pro pochatkovu ta seredniu shkolu (1932). Yu. H. Cherchenko, O. M. Koshel (Eds.). Kharkiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
  49. Zbirnyk materialiv hubnarsvity Kyivshchyny za chas vid chervnia 1920 r. do sichnia 1921 r. (1921). Volodymyra Hadzinskoho, Mykhaila Kharytonesku, Marii Zaporozhets (Eds.). Kyiv: 10-a rad. druk [in Ukrainian].
  50. Zelenskyi. (1928). Praktychno perehlianyty systemu. *Vyrobnycha dumka: tyzhn. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*, 26 veres. (39), 3–5 [in Ukrainian].
  51. Instruktsiia dlia hubernalnykh i povitovykh komisariv osvity dlia perevedennia v zhyttia nakazu Ministerstva osvity vid 30 sichnia 1919 r. shchodo vykladannia ukrainskoiu movoiu predmetiv u vyshchii, serednii i nyzhchii shkolakh, a takozh v shkolakh i na kursakh dlia doroslykh. (1919). *Visnyk Ukrainiskoi Narodnoi Respubliki*, 20 lyp. (chyslo 21), 1 [in Ukrainian].
  52. K. M. (1928). IV Vseukrainska narada po narodnii osviti (ohliad). *Vyrobnycha dumka: tyzhnev. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 11 lyp. (23), 8–10 [in Ukrainian].
  53. Kalabska, V. (2012). Suchasna otsinka anty-relihiinoi kompanii v osviti radianskoi Ukrainy (za materialamy pedahohichnoi periodyky 20-kh rokiv XX st.). *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu*. Uman, ch. 3, 96–102 [in Ukrainian].
  54. Karpenko, O. (1931). Postanova TsK VKP(b) pro pochatkovu ta seredniu shkolu – boiova prohrama v borotbi za politekhnichnu shkolu. *Komunistychna osvita*, 9, 12–16 [in Ukrainian].
  55. Kir'ianova, O. (2012). Suchasna vitchyzniana istoriohrafiiia (2000 r. – 2011 r.) pro profesiinu diialnist ukrainskoi nauko-vedahohichnoi intelihentsii v kulturno-osvitnikh protsesakh Radianskoi Ukrainy v 20–30-kh rr. XX st. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii*. Pereiaslav-Khmelnytskyi, Issue 31, 176–182 [in Ukrainian].
  56. Kovalenko, V. O. (1998). Osoblyvosti rozvytku systemy osvity v Ukraini v 20-ti roky XX st. *Naukovi zapysky. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky*. Nizhyn, 79–86 [in Ukrainian].
  57. Kovach, A. Y. (2013). Vysvitlennia istorii osvity u Pidkarpatskii Rusi periodu 1919–1938 rr. u radianskii istoriohrafii. *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, Issue 1, 59–65 [in Ukrainian].
  58. Kovach, A. Y. (2014). Tsili ta zmist istorychnoi osvity v narodnykh shkolakh Pidkarpatskoi Rusi (1919–1938 rr.). *Naukovi visnyk Melitopolskoho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu. Serii: Pedahohika*. Melitopol, 1, 266–271 [in Ukrainian].
  59. Kodeks zakonov o narodnomprosveshhenii USSR: utv. VUCIK 2 nojab. 1922 g. na osnovanii Postanovlenija III Sessii VI sozyva VUCIK ot 16 okt. 1922 g. (1922). Har'kov: Izd. Nar. komisariata prosveshhenija USSR [in Russian].
  60. Kolesnyk, I. O. (2014). Istoriohrafiiia y dzherelna baza pytannia rozvytku vitchyznianoj shkoly (20–30-ti roky XX st.). *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky*, Issue 34, 67–71 [in Ukrainian].
  61. Koliada, N. M. (2012). Rozvytok dytiachoho rukhu v Ukraini (pochatok XX st. – seredyna 30-kh rokiv XX st.) monohrafiiia. Uman: PP Zhovtyi [in Ukrainian].
  62. Korobova, L. O. (2013). Istoriohrafiiia doslidzhennia orhanizatsiino-pedahohichnykh zasad diialnosti dytiachoho budynku u systemi osvity Ukrainy (20-ti – seredyna 30-kh rr. XX st.). *Pedahohichniy diskurs*. Khmelnytskyi, Issue 15, 356–361 [in Ukrainian].
  63. Kostiuhenko, A. (1928). Za korektyvy osvitnoi systemy. *Shliakh osvity*, 12, 54–57 [in Ukrainian].
  64. Kravchenko, M. (1928). Hromadska dumka na Ukraini pro systemu osvity. *Shliakh osvity*, 12, 22–54 [in Ukrainian].
  65. Krylov, I. (1956). Systema osvity v Ukraini (1917–1930). Miunkhen [in Ukrainian].
  66. Kulchytskyi, S. (2002). Istorychne mistse

- ukrainskoi radianskoi derzhavnosti. *Istoriia v shkolakh Ukrainy*, 6, 18–22 [in Ukrainian].
67. Kurylo, V. S. (2000). Osvita ta pedahohichna dumka Skhidnoukrainskoho rehionu u XX stolitti. Luhansk: LDPU [in Ukrainian].
  68. Lypynskiy, V. V. (1999). Derzhavna movna polityka v Ukraini u haluzi zahalnoi osvity ta yii realizatsiia u 20-ti roky. *Istoriia ta heohrafiia*. Kharkiv, Issue 3, 100–106 [in Ukrainian].
  69. Lypynskiy, V. V. (2001). Pryntsypy komplektuvannia i sklad uchnivskykh kolektyviv v USRR u 20-ti roky. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*. Luhansk, 1, 112–117 [in Ukrainian].
  70. Lypynskiy, V. V. (2001). Stanovlennia i rozvytok novoi systemy osvity v USRR u 20-ti roky. *Doctor's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].
  71. Likarchuk, I. L. (2002). Ministry osvity Ukrainy. (Vols. 1–2); Vol. 1: 1917–1943 rr. Kyiv: Eshke O. M. [in Ukrainian].
  72. Markov, V. I. (1928). Sovetskaja sistema narodnogo obrazovanija USRR (materialy k istorii razvitija systemy narodnogo obrazovanija USRR). Saratov: [b. i.] [in Russian].
  73. Marochko, V., Khillih, H. (2003). Represovani pedahohy Ukrainy: zhertyv politychnoho teroru (1929–1941). Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].
  74. Materialy derzhavnogo naukovo-metodolohichnoho komitetu. (1925), 2. Put prosveshchenyia, 5/6. Dodatok, 1–28 [Zmist: Orhanizatsiia metodolohichnoi roboty: tezy dopovidi Ya. P. Riappo, ukhvaleni Vseukrainskoiu Narodoiu huberialnykh i okruzhnykh inspektor narodnoi osvity 25–31 travnia 1925 r., 3–12; Vyrobnycha praktyka y stazh u systemi profosu: tezy dopovidi Ya. P. Riappo, ukhvaleni Derzhnaukmetodkomom 4 travnia 1925 r., 12–21; Pro kompleksovu systemu v zakladakh sotsialnogo vykhovannia: tezy dopovidi I. O. Sokolianskoho, ukhvaleni Derzhnaukmetodkomom 14 travnia 1925 r., 22–23; Pro normalizatsiiu uchbovoho zhyttia v zakladakh profosu: lyst Derzhnaukmetodkomu do vsikh uchbovykh zakladiv profesiinoi osvity, 23–28] [in Ukrainian].
  75. Mosiichuk, T. (2016). «Odna shkola – dva narody»: shkilni plebistsyty v osvitnii diialnosti UNDO (20–30 rr. XX st.). *Kraieznavstvo*, 1/2, 102–113 [in Ukrainian].
  76. Mushka, O. (2010). Dyskusiia mizh Narkomosom USRR i Narkomosom RSFR i shchodo rozvytku shkilnoi osvity: istoriohrafiiia doslidzhennia (1920 r. – poch. 30-kh rr. XX st.). *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, Issue 2, 73–76 [in Ukrainian].
  77. Mushka, O. (2010). Diialnist Narkomосу USRR shchodo ukrainizatsii shkilnoi osvity u 1919 – poch. 30-kh rr. XX st. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Pedahohika. Psykholohiia*. Kyiv, 2, 4–9 [in Ukrainian].
  78. Mushka, O. V. (2010). Reformuvannia Narkomosom zmistu osvity v shkilnykh zakladakh Ukrainy periodu 1920–1930 rr. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu im. Ivana Franka*, Issue 53, 164–168 [in Ukrainian].
  79. Na dopovid pro stan ta perspektyvy kulturnoho budivnytstva: postanova XI Vseukr. z'izdu Rad robotnychykh, selianskykh i chervonoarmiiskykh deputativ vid 15 trav. 1929 r. (1929). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity*, 15–22 lyp. (28), 1–8 [in Ukrainian].
  80. Narysy istorii ukrainskoho shkilnytstva: 1905–1933. (1996). O. V. Sukhomlynskoi (Ed.). Kyiv: Zapovit [in Ukrainian].
  81. Bondar, A. H., Dzeverin, O. H., Kobzar, B. S. (1967). Narodna osvita i pedahohichna nauka v Ukrainskii RSR (1917–1967). Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
  82. Narodnoe obrazovanie v SSSR. (1974). Obshheobrazovatel'naja shkola: sb. dok., 1917–1973 gg. A. A. Abakumov, N. P. Kuzin, F. I. Puzzyrev, L. F. Litvinov (Ed.). Moskva: Pedagogika [in Russian].
  83. Novytska, O. V. (2011). Orhanizatsiia naukovo-doslidnoi roboty yak skladovoi reformuvannia systemy osvity v Ukraini (1920–1924). *Shliakh osvity*, 4, 42–47 [in Ukrainian].
  84. Osadchenko. (1928). Vykorystaty dosvid dvokh system. *Vyrobnycha dumka: tyzhnev. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 3 zhovt. (40), 2–5 [in Ukrainian].
  85. Osvita i shkilnytstvo pid Sovietamy (1995). L. Biletskyi, H. Vashchenko, D. Doroshenko ta in. Entsyklopediia ukrainoznavstva: zah. chastyna. Rotaprynt. vyd. 1949 r. Perevyd. v Ukraini. Kyiv, Vol. 1, 934–942 [in Ukrainian].
  86. Osmuk, N. H. (2011). Idei reformatorskoi pedahohiky v doslidzhenniakh ukrainskykh osvitnikh diiachiv 20-kh – pochatku 30-kh rokiv XX stolittia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].
  87. Osmuk, N. H. (2014). Teoretyko-praktychni zasady reformatorskoi diialnosti Hryhoriia Hrynka na posadi narkoma osvity USRR. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, Issue 1, 55–58 [in Ukrainian].
  88. Otchet Narodnogo Komissariata prosveshchenija za 1921 g. (1922). Har'kov: Narkomos [in Russian].
  89. Petrenko, O. (2011). Problema periodyzatsii rozvytku hendernykh pidkhodiv do vitchyznanoi osvity y vykhovannia u radianskyi period. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh*, 1, 16–20 [in Ukrainian].
  90. Pylypenko, O. S. (2013). Diialnist Ya. P. Riappo

- v derzhavnomu aparati upravlinnia osvitoiu v USRR u 1920-ti roky. *Zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istorii ta heohrafiia*. Kharkiv, Issue 49, 123–124 [in Ukrainian].
91. Pysarenko, S. (1928). Za Ukrainsku systemu. *Vyrobnycha dumka: tyzhnev. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*, 26 veres. (39), 5–6 [in Ukrainian].
  92. Pluzhnyk, V. P. (2000). Stanovlennia innovatsiinykh shkil Ukrainy u 20-h rokakh XX stolittia. *Pedahohika ta psykhohihiia*. Kharkiv, Issue 15, 12–16 [in Ukrainian].
  93. Polozhennia pro Ukrainyskyi naukovo-doslidnyi instytut pedahohiky. (1927). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, 1–7 lystop. (8)*, 13–15 [in Ukrainian].
  94. Pometun, E. I. (1995). Shkol'noe istoricheskoe obrazovanie v Ukraine: puti razvitija i problemy. Lugansk: Izd. Vostochnoukr. gos. un-ta [in Russian].
  95. Popova, O. V. (2000). Osoblyvosti innovatsiinykh protsesiv u systemi osvity Ukrainy (20-ti roky XX st.). *Pedahohichni nauky*. Sumy, 160–167 [in Ukrainian].
  96. Popova, O. V. (2001). Rozvytok innovatsiinykh protsesiv u serednikh zahalnoosvitnikh navchalno-vykhovnykh zakladakh Ukrainy v XX st. *Extended abstract of doctor's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
  97. Postanova Rady Narodnykh Komisariv USRR za 21 veresnia 1920 r. (1920.) [pro zaprovadzhenia ukraïnskoi movy v shkolakh iadianskykh ustanovakh]. *Proletarska osvita*, 2, 47 [in Ukrainian].
  98. Postanovy partii ta uriadu pro shkolu (1947). O. H. Syvets (Ed.). Kyiv; Kharkiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
  99. Potapova, L. V. (1998). Rozvytok natsionalnoi shkoly v Ukraini (1917–1933 rr.). *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
  100. Pro zabezpechennia rivnopravnosti mov ta pro spryiannia rozvytkovi ukraïnskoi kultury: postanova Vseukr. tsentr. vykonav. komitetu ta Rady nar. komisariv USRR vid 6 lyp. 1927 r. (1927). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, 1–15 serp. (30/31)*, 2–11 [in Ukrainian].
  101. Pro zatverdzhennia «Ukraiïnskoho pravopysu»: postanova NKO t. Skrypnyka vid 6 veres. 1928 p. *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, 1928, 20–24 zhovt. (43)*, 1 [in Ukrainian].
  102. Pro zakhody borotby z dytiachoiu bezprytulnistiu: postanova TsVK i RNK SRSR vid 17 kvitnia 1924 r. (1924). *Zbirnyk uzakonen ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy, 29 zhovt. (chyslo 21/22)*, 498–501 [in Ukrainian].
  103. Pro zakhody terminovoho perevedennia povnoi ukraïnizatsii radianskoho aparatu: postanova Vseukr. Tsentr. Vykonav. Komitetu y Rady Nar. Komisariv USRR vid 30 kvit. 1925 r. (1925). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, 1–15 lyp. (6)*, 1–5 [in Ukrainian].
  104. Pro postanovku navchalno-vykhovavchoi ta kulturno-osvitnoi spravy: postanova 3-oi Sesii Vseukr. Tsentr. Vykonav. Komitetu VIII sklykannia vid 12 zhovt. 1924 r. (1924). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, Veresen–lystopad (3/4)*, 24–29 [in Ukrainian].
  105. Pro perehliad uchbovykh planiv ta prohram masovoi shkoly (vyznachennia osnovnykh napriamiv roboty DNMK u tsii spravi): postanova Kolehii NKO vid 03.12.1928 r., protokol № 28. (1928). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, Hrud. (51)*, 1–4 [in Ukrainian].
  106. Postanova Politbiuro TsK KP(b)U pro stan narodnoi osvity na Ukraini. (1927). *Shliakh osvity, 2/3*, 139–142 [in Ukrainian].
  107. Prohrama shkoly – na shyroke obhovorennia. (1929). *Vyrobnycha dumka: tyzhn. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 30 sich. (4/5), 1 [in Ukrainian].
  108. Protokoly soveshhanij narkomov prosveshhenija sojuznyh i avtonomnih respublik, 1919–1924 gg. (1985). M. P. Kim, L. V. Ivanova, F. I. Sharonova (Ed.). Moskva: Nauka [in Russian].
  109. Rezoliutsii do dopovidei na Vseukraïnskii naradi hub. ta okr. inspektoriv Narosvity v m. Kharkovi, 26 travnia 1925 r. (1925). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, 1–15 serp. (7)*, 1–31 [in Ukrainian].
  110. Rezoliutsii IVseukraïnskoho vchytelskoho z'izdu (v sichni 1925). (1925). *Biuleten Narodnoho komisariatu osvity, Sich. (chyslo 1)*, 6–13 [in Ukrainian].
  111. Rezoliutsii IV Vseukraïnskoi narady v spravi narodnoi osvity. (1928). *Vyrobnycha dumka: tyzhn. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 25 lyp. (30), 1–12 [in Ukrainian].
  112. Rezoliutsii IV Vseukraïnskoi narady v spravi narodnoi osvity pro stan ta perspektyvy narodnoi osvity na Ukraini. (1928). *Shliakh osvity, 7*, 13–19 [in Ukrainian].
  113. Rukovodstvo po sotsialnomu vospytanyiu (1924). Hlavsotsvos Narkomprosa USSR. [B. m.]: Hos. yzd-vo Ukrayny [in Russian].
  114. Rusova, S. F. (1923). Yedyna diialna (trudova) shkola: vstupna leksiia na kaf. pedahohiky lektora Kam'ianskoho un-tu S. F. Rusovoi. Leiptysh: Ukr. vyd-vo v Katerynoslavi za dopomohoiu Ukr. hromad. komitetu v ChSR [in Ukrainian].
  115. Riappo, Ya. P. (1927). Zhovten ta osvita. *Shliakh osvity, 10*, 1–12 [in Ukrainian].
  116. Riappo, Ya. P. (1927). Narodna osvita na Ukraini za desiat rokiv revoliutsii. Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy [in Ukrainian].

117. Riappo, Ya. P. (1925). Novyi etap v pratsi Narkomosvity. *Radianska osvita*, 2, 8–12 [in Ukrainian].
118. Rjappo, Ja. P. (1930). Razvitie ukrainskoj sistemy narodnogo obrazovanija. Pedagogicheskaja jenciklopedija (Vol. 3). A. G. Kalashnikova (Ed.). Moskva [in Russian].
119. Rjappo, Ja. P. (1925). Sistema narodnogo prosveshhenija Ukrainy. Har'kov: Gos. izd-vo Ukrainy [in Russian].
120. Samandas, N. V. (2001). Stanovlennia i rozvytok systemy derzhavnykh orhaniv upravlinnia osvitoiu v Ukraini (1917–1941 rr.). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
121. Samoplavska, T. O. (2003). Systema sotsialnogo vykhovannia Ukrainy u tvorchomu dorobku H. Hrynka (1890–1938). *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Seria: Pedagogika i psykholohiia*. Chernivtsi, Issue 177, 158–163 [in Ukrainian].
122. Safonova, N. V. (2009.) Vidrozhennia osvithnoho rukhu v Ukraini u 20-kh rokakh XX stolittia. *Nauka i osvita*, 3, 71–74 [in Ukrainian].
123. Sbruieva, A. A., Rysina, M. Yu. (2000). Istoriia pedahohiky u skhemakh, kartakh, diahramakh. Sumy: Sum DPU [in Ukrainian].
124. Syvachuk, N. (2009). Kontseptsii ukrainoznavstva v konteksti ukrainizatsii 20-kh rokiv XX stolittia. *Ukrainoznavstvo*, 4, 96–99 [in Ukrainian].
125. Systemu osvity USRR – na obhovorennia mas. (1928). *Vyrobnycha dumka: tyzhn. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 21 lystop. (47), 10–11 [in Ukrainian].
126. Skrypnyk, M. O. (1930). Za yedynu systemu narodnoi osvity. Kharkiv [in Ukrainian].
127. Skrypnyk, M. O. (1931). Zahalne navchannia ta politekhnizatsiia shkil. *Komunistychna osvita*, 2/3, 7–24 [in Ukrainian].
128. Skurativskyi, D. (1929). Vymohy do proham. *Vyrobnycha dumka: tyzhn. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 30 sich. (4/5), 2–3 [in Ukrainian].
129. Skurativskyi, D. (1928). Osvita v systemi sotsialistychnoho budivnytstva. *Vyrobnycha dumka: tyzhn. dod. do haz. «Narodnyi uchytel»*. 10 zhovt. (41), 6–8 [in Ukrainian].
130. Stelmakhivska, V. P. (2009). Etapy stanovlennia shkilnoi hihiieny v Ukraini v period reorhanizatsii systemy osvity (istoriia, shliakhy rozvytku, problemy, dosiahnennia). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Medytsyna. Uzhhorod, Issue 37*, 211–213 [in Ukrainian].
131. Stryzhak, Ye. M. (2014). Problema osvitan-skykh kadriv Ukrainy 1920–1930-kh rokiv v istoriohrafii 20–90-kh rr. XX st. *Humanitarnyi visnyk. Seria: Istorychni nauky*. Cherkasy, Issue 4, ch. 2, 36–45 [in Ukrainian].
132. Surhai, O. (2008). Chomu i yak navchaty?: deiki osoblyvosti innovatsiinykh protsesiv u systemi osvity Ukrainy u 20-kh rokakh XX st. *Humanitarni nauky*, 2, 153–157 [in Ukrainian].
133. Tezy dokladiv i rezoliutsii Vseukrainskoi naryady zavhubvno (1–7 berez. 1924). (1924). *Biuletyn Narodnogo komisariatu osvity*. 15 lyp. (1), 1–39 [in Ukrainian].
134. Tymoshyk, M. (2016). Uchytel ta yoho misiia na seli: malovidomi arkhivni dokumenty pro sut radianizatsii ukrainskoi shkoly u 20–30-kh rokakh XX stolittia. *Ukrainoznavstvo*, 1, 201–222 [in Ukrainian].
135. Tret'e vseukrainskoe soveshhanie po prosveshheniju: vyderzhki iz materialov rabot plenuma i sekcij. Rezoljucii (1922). Narodnyj komissariat prosveshhenija USSR. Har'kov: Red.-izd. otdel Narkomprosa [in Russian].
136. Tjutjunnik, L. V. (1992). Problemy dejatel'nosti opytnyh uchrezhdenij Narkomprosa Ukrainy (1922–1937 gg.). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiev [in Russian].
137. Tsepkov, D. O. (2013). Formuvannia radianskykh orhaniv upravlinnia osvitoiu na Kharkivshchyni v 1919–1920 rokakh. *Zbirnyk naukovykh prats. Seria: Istoriia ta heohrafiia*. Kharkiv, Issue 49, 168–169 [in Ukrainian].
138. Chepiha, (Zelenkevych) Ya. F. (2006). Vybrani pedahohichni tvory. L. D. Berezivska (Ed.). Kharkiv: OVS [in Ukrainian].
139. Chepiha, Ya. F. (1924). Praktychna trudova pedahohika. Kharkiv; Kyiv: Knyhospilka [in Ukrainian].
140. Cherniavska, S. M. (2003). Vprovadzhennia ukrainskoi movy v systemu osvity 1923–1932 rr. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].